

HEIKKI SAXÉN & SALLA SAXÉN

”Nuorissa kytee syvemmän poliittisen keskustelun palo”

Haastattelussa filosofi Michael Sandel

Michael J. Sandel (s. 1953) on yhdysvaltalainen yhteiskuntafilosofi ja Harvardin yliopiston professori. Hänet tunnetaan ympäri maailman varsinkin valtavan yleisösuosion saaneista oikeudenmukaisuusteorioita käsittelevistä verkkoluennoistaan¹. Tällä hetkellä Sandelia kiinnostaakin erityisesti ”globaalin luokkahuoneen” kehittäminen. Uuden teknologian avulla eri maiden opiskelijat voisivat yhdessä keskustella filosofisista aiheista huolimatta fyysisestä etäisyydestä sekä kansallisista ja kulttuurillisista rajoista. Filosofien keskuudessa Sandel on tullut parhaiten tunnetuksi John Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian kritiikistään². Seuraavan kirjaprojektinsa hän vihjaa käsittelevän keinottelutalouden moraalisia, poliittisia ja taloudellisia ulottuvuuksia.

Mikä motivoi teitä kirjoittamaan uusimman teoksenne *What Money Can't Buy. The Moral Limits of Markets*³?

Kirja julkaistiin joitakin vuosia talouskriisin alkamisen jälkeen, mikä saattaa synnyttää mielikuvan, että talouskriisi oli kirjani vaikuttimena. Todellisuudessa olin kuitenkin työskennellyt teoksen parissa jo noin 15 vuoden ajan. Kirjoittamiseen kannusti, että huomasin markkinatalousajattelun esiintyvän yhä merkittävämmässä asemassa jokapäiväisessä yhteiskunnallisessa elämässä jopa silloin, kun keskustelujen ytimessä ei ollut materiaalien hyödykkeiden vaihto. Aivan huomaamattamme näytimme ajautuneen tilanteesta, jossa markkinatalous oli *osa* yhteiskuntaamme, tilanteeseen, jossa *olimme* markkinayhteiskunta [*a market society*]. Näillä kahdella on nähdäkseni sellainen ero, että markkinatalous on arvokas väline, jolla tuotannollista toimintaa hallitaan yhteiskunnassa, mutta markkinayhteiskunta on sen sijaan paikka, jossa melkein mikä tahansa on kaupan. Markkinayhteiskunta on elämäntapa, jossa markkinatalouden arvot ja markkinatalousajattelu hallitsevat koko elämänpiiriä: perhe-elämää, ihmissuhteita, terveyttä, koulutusta, mediaa, lakia tai vaikkapa kysymyksiä kansalaisuudesta. Havaitinkin, että muutaman viime vuosikymmenen aikana olimme johdonmukaisesti siirtyneet markkinataloudesta yhä kiivaammin kohti markkinayhteiskuntaa. Tämä oivalluksen vuoksi pyrin teoksellani virittämään julkista keskustelua siitä, missä määrin markkinatalous on yhteiskunnallisen elämän eduksi ja mille elämänalueille markkinatalous ei toisaalta kuulu.

Valokuva: Stephanie Mitchell

Mikä on filosofisesta näkökulmasta kirjanne keskeisin teesi?

Kirjassani väitän, että markkinatalous ja sen mekanismit eivät sellaisenaan pysty muodostamaan oikeudenmukaista tai hyvää yhteiskuntaa. Tarkoitan sitä, että nähdäkseni markkinamekanismien tavoittelema tehokkuus ja taloudellinen kasvu eivät ole sellaisinaan riittäviä toimintaperiaatteita oikeudenmukaisen tai hyvän yhteiskunnan järjestämiseen. Tämä on kirjani filosofisen argumentin ydin, joka taas puolestaan herättää kysymyksen, mitä ovat keskeiset vastaväitteet markkinatalouden mekanismeille. Nähdäkseni on kahdenlaisia vastaväitteitä. Toiset liittyvät reiluuteen ja toiset teemaan, jota kutsun hyödykkeiden ja sosiaalisten käytäntöjen turmeltumiseksi [*corruption*]. Ne pätevät myös silloin, kun markkinat ovat oletetusti saavuttaneet tavoitteensa taloudellisesta tehokkuudesta. Kirjan toinen tärkeä filosofinen johtoajatus on avata ja perustella näitä vastaväitteitä.

Molempien esittelemieni vastaväitteiden avulla pyrin argumentoimaan sen puolesta, että markkinatalouden ei tule vallata tilaa kaikilta elämänalueilta. Käytännön esimerkkinä voidaan ajatella vaikkapa seuraavanlaista tilannetta: Pyrkinessään edistämään varainkeruutaan yliopistot voisivat halutessaan painottaa opiskelijavalinnoissaan rikkaista perheistä tulevia hakijoita, joiden vanhemmat voivat lahjoittaa yliopistoille isoja summia, jopa miljoonia dollareita. Tällaista toimintaa vastaan voidaan argumentoida ensinnäkin sillä perusteella, että varakkaiden opiskelijoiden suosiminen olisi epäreilua niille opiskelijoille, joilla ei ole rikkaita vanhempia. Tämä vastaväite perustuu käsitykseen reiluudesta. Toisaalta voidaan myös ajatella, että jos raha hallitsee yliopistojen opiskelijavalintoja, käytäntö korruptoi eli turmelee yliopistolaitoksen ydintehtävän, joka on tieteellisen ja teoreettisen erinomaisuuden tunnistaminen, kunnioittaminen ja palkitseminen, ei koulutuspaikkojen huutokauppaaminen. Läpi teoksen tuon esille näiden kahden mahdollisen teesin – reiluuden periaatteen ja hyödykkeiden turmeltumisen – merkitystä erilaisissa asiayhteyksissä.

Mainitsitte haluavanne ja yrittävänne herättää julkista keskustelua näistä aihepiireistä. Koetteko onnistuneenne tässä tavoitteessa?

Mielestäni julkinen poliittinen keskustelu on nykyisin valitettavan heikkolaatuista demokraattisissa maissa ympäri maailman – kaikkialla poliittista vuorovaikutusta vaivaa tyhjiys, ontous. Suurta osaa julkisesta keskustelusta hallitsee managerialistinen, teknokraattinen ajattelu- ja puhetapa, joka ei inspiroi ketään. Toisaalta silloin harvoin, kun ihmiset näyttävät intohimonsa avoimesti julkisessa keskustelussa, muuttuu keskustelu tyyppillisesti eri puolten kannattajien huutoäänestykseksi. Kaikki puhuvat toistensa ohi sen sijaan, että osapuolet sitoutuisivat syvällisesti perustelemaan toisilleen kantojaan suuriin yhteiskunnallisiin ja eettisiin valintoihin. Ajattelenkin, että meillä on vielä paljon opittavaa siitä, miten voisimme kohottaa poliittisen keskustelun tasoa sitoutumalla keskustelemaan avoimesti tärkeistä eettisistä kysymyksistä: oikeudenmukaisuudesta, yhteisestä edusta,

markkinatalouden eri merkityksistä tai esimerkiksi siitä, mitä kansalaisuus tarkoittaa.

En voi väittää onnistuneeni merkittävästi tämän tavoitteen edistämässä, mutta urakka onkin valtava. Uskoni [muutokseen] perustuu lopulta siihen, että olen matkustanut laajasti ympäri maailman viimeisten neljän vuoden ajan, ja lähes kaikkialla, missä olen käynyt, olen pannut merkille, että pinnan alla ihmisissä kytee intohimo osallistua julkiseen poliittiseen keskusteluun uudenvälisellä tavalla. Nähdäkseni erityisesti nuorissa kytee syvemmän poliittisen keskustelun palo, halu käydä avointa dialogia syvistä eettisistä kysymyksistä. Ihmiset vaikuttavat turhautuneilta poliittisen vuorovaikutuksen vallitsevaan ilmapiiriin – he haluavat jotakin parempaa, sisällöllisempää, eettisesti merkityksellisempää.

Mielestäni tässä piilee suuri toivo siitä, että voisimme rakentaa tulevaisuuden julkisesta keskustelusta parempaa kuin mitä nykyiset valtavirtapuolueet tarjoavat. On vielä lisättävä, että sama turhautuminen vallitsevaan poliittiseen keskusteluun näkyy monin paikoin myös ääripulististen puolueiden nousussa. Nämä puolueet pyrkivät selvästi täyttämään koettua merkityksellisyyden puutetta politiikassa, mutta ne tarjoavat kuitenkin usein hyvin synkkiä vaihtoehtoja nykytilanteelle. Tämäkin alleviivaa mainitsemaani laajalti koettua tunnetta julkisen poliittisen vuorovaikutuksen ontoudesta.

Filosofiaa Aristoteleen hengessä

Voisitteko tiivistäen kertoa, millaista yleistä käsitystä oikeudenmukaisuudesta pyritte edistämään? Miten näkökulmanne suhteutuu esimerkiksi John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaan tai uusrepublikaaniseen vapausteoriaan?

Teoksessani *Justice. What's the Right Thing to Do?*²⁴ hahmottelen kolme mahdollista yleistä vastausta kysymykseen, millainen yhteiskunta on oikeudenmukainen. Ensinnäkin utilitaristisesta näkökulmasta oikeudenmukaisuudelle tärkeintä on maksimoida onnellisuus: tyyppillisesti tämä tarkoittaa suurinta määrää onnellisuutta suurimmalle määrälle ihmisiä. Toinen vallitseva käsitys taas argumentoi, ettei oikeudenmukaisuus muodostu yksinään hyötyjen, nautintojen tai onnellisuuden maksimoinnista. Sen ytimessä on pikemminkin yksilöiden valintojen kunnioittaminen, mikä taas mahdollistaa erilaisten elämäntapojen ja eettisten ihanteiden sallimisen. Kant ja Rawls edustavat tätä toista näkökulmaa laajasti määriteltynä. Kritisoin teoksessani kumpaakin mainituista traditioista, sillä mielestäni ne eivät kattavasti määrittele, mitä oikeudenmukaisuus on. Vaihtoehdoksi esitänkin kannattamani kolmannen perinteen, joka juontaa juurensa Aristoteleen filosofiaan. Tämän ajattelun mukaan oikeudenmukaisuus ei perustu ainoastaan hyötyjen maksimointiin tai vapauden kunnioittamiseen, vaan sen ytimessä on julkinen ja yhteinen keskustelu siitä, mitä on hyvä elämä.

Tältä pohjalta ajattelen, että oikeudenmukaisen yhteiskunnan tehtävänä on kehittää ihmisissä sellaisia piir-

”Neutraaliutta korostava poliittinen ajattelu on avannut portit markkinoiden voittokululle.”

teitä, tapoja, mielipiteitä ja hyveitä, jotka muodostavat hyvän kansalaisen: ihmisen, joka välittää yhteisestä hyvästä. Suurin osa nykyhetken politiikasta nojaa kahteen ensimmäiseen oikeudenmukaisuuskäsitykseen. Mielestäni olisi kuitenkin tärkeää yhdistää ajankohtaiseen politiikkaan keskustelua myös siitä, millaisia ovat kansalaisuuden hyveet ja hyvän elämän perusteet. Ihailen suuresti Rawlsia, mutta kohdistan kritiikkini hänen väitteeseensä, että oikeudenmukaisuuden ja perusoikeuksien periaatteet pitäisi määritellä ja perustella neutraalisti ottamatta kantaa hyvän elämän sisältöihin tai merkityksiin. En usko tämän olevan mahdollista tai edes toivottavaa.

Filosofisen argumenttini ydin onkin kritisoida näkemystä, jonka mukaan oikeudenmukaisuus voisi muodostua neutraaliudesta tai puolueettomuudesta erilaisia hyvän elämän käsitteitä kohtaan. Nähdäkseni puolueettomuuden ihanne on toki ymmärrettävä moderneissa, pluralistisissa yhteiskunnissa, sillä ihmiset ovat usein erimielisiä siitä, mitä hyvä elämä on, puhuttiinpa sitten koulutuksesta, terveydestä, perhe-elämästä tai vaikkapa lisääntymisestä. Olemme tottuneet ottamaan etäisyyttä erilaisiin arvoihin ja toteamaan, että politiikassa on parasta välttää liian vahvoja kannanottoja kysymyksiin hyvästä elämästä. Tämä edustaa pohjimmiltaan pyrkimystä välttää pakottamista, suvaitsemattomuutta ja enemmistön mielivaltaa. Onkin hyvin ymmärrettävää, että tämä näkemys on Kantin ja Rawlsin poliittisen teorian ytimessä. Mielestäni se ei kuitenkaan ole lopulta mahdollista sen paremmin filosofisesti kuin poliittisestikaan, sillä puolueettomuuden ihanne synnyttää ihmisissä juuri mainitsemani kokemuksen merkityksellisyyden puutteesta ja ontoudesta julkisessa poliittisessa keskustelussa.

Neutraaliutta korostava poliittinen ajattelu on myös avannut portit markkinoiden voittokululle. Markkinatalousajattelun vetovoima piilee osaltaan siinä, että uskomme markkinoiden voivan ratkaista julkiset arvokysymykset puolueettomasti puolestamme. Markkinatalous saattaaakin vaikuttaa alkuun neutraalilta tavalla ratkaista kiistanalaisia kysymyksiä, sillä markkinalogiikalla ajatellen kahden ihmisen käydessä vapaasti

kauppaa keskenään molemmat määrittelevät itselleen sopivan hinnan. Tämä pätee niin seksiin prostituution tapauksessa kuin terveydenhuoltoon ja koulutukseen, tai vaikkapa siihen, että joku päättää myydä äänensä vaaleissa ja joku toinen haluaa ostaa sen. Markkinalogiikalla kenenkään ei tarvitse olla ylimmässä vastuussa siitä, onko neuvoteltava hyödyke tullut arvostetuksi eettisesti oikein vai ei. Näennäisesti kysymys on ainoastaan vastavuoroisesta kaupankäynnistä, jossa kumpikin osapuoli asettaa sopivan hinnan vaihdettavalle hyödykkeelle. Markkinapäätely *vaikuttaa* näin ollen tarjoavan neutraalin tavan toimia ja välttää sotkeutumista kiistanalaisiin poliittisiin kysymyksiin siitä, mikä on erilaisten asioiden arvo, mitä ovat hyveet tai mistä hyvä elämä koostuu.

Mielestäni edellä kuvaamani markkinalogiikka on kuitenkin virheellistä, koska markkinat eivät suinkaan jätä mainittuja kysymyksiä avoimiksi. Sen sijaan markkinat päättävät niistä puolestamme. Ja maailmaa katsoessa huomaakin, että ennen kuin tajusimmekaan, esimerkiksi sotiminen ulkoistettiin yrityksille. Irakissa ja Afganistanissa oli enemmän yksityisten yritysten palkkasotilaita kuin Yhdysvaltojen armeijan joukkoja. Emme ole poliittisessa keskustelussa päättäneet ulkoistaa sotimista yrityksille, vaan näin on yksinkertaisesti päässyt tapahtumaan edellä mainituista syistä. Tämä on mielestäni ilmiselvä seuraus ihanteesta, että erimielisyyksien välttämiseksi ja yhteisen poliittisen sopimuksen aikaansaamiseksi kansalaisten olisi jätettävä moraaliset sitoumuksensa julkisen poliittisen keskustelun ulkopuolelle. Nähdäkseni tämä periaate luo pohjaa ainoastaan tyhjenneelle ja köyhtyneelle poliittiselle keskustelulle.

Parempi, monipuolisempi ja syvällisempi yhteisymmärrys syntyy, kun erimielisyyksiä ei sivuuteta vaan syvennyttään keskustelemaan niistä. Se on tärkeää etenkin silloin, kun ihmisten välillä on erimielisyyksiä. Vain näin voidaan suhtautua kunkin eettisiin vakaumuksiin asiaankuuluvalla vakavuudella. Kun väittelemme yhdessä poliittisista kysymyksistä, kuuntelemme, perustelemme ja pyrimme vakuuttamaan toiset näkemyksistämme – ja annamme toisille mahdollisuuden vakuuttaa meidät –

”Yhteiskunnan on vaalittava kansalaishyveiden harjoittamista.”

luomme vahvan pohjan molemminpuoliselle kunnioitukselle. Näin syntyy syvempi kunnioitus kuin silloin, kun vain olemme yhtä mieltä vallitsevasta erimielisyydestä, emmekä milloinkaan edes sivua vakavaa keskustelua. Tällaisen vastavuoroisen kansalaisten välisen kunnioituksen puolesta argumentoin molemmissa edellä mainituissa teoksissani.

Miten suhtaudutte Philip Pettit’n uusrepublikaaniseen vapausteoriaan?⁵

Pettit’n teoria on yksi monista yrityksistä herättää uudelleen henkiin republikaanista poliittista teoriaa poliitiikan filosofian viimeaikaisessa keskustelussa. Hänen edustamansa haara käsittää republikanismin vapautena alistamisesta [*non-domination*]. Tuen republikaanisen teorian elvyttämistä, mutta en kuitenkaan samaa versiota kuin Pettit. Kannatan sellaista republikanismia, joka juontaa juurensa Aristoteleen ajatukseen, että hyvä elämä vaatii jaettua ja yhteisesti harjoitettua itsehallintoa: sitä, että hallitaan ja tullaan hallituiksi yhdessä. Tämä puolestaan edellyttää kansalaisten välistä harkintaa siitä, mitä yhteinen hyvä on. Keskustelun mahdollistamiseksi yhteiskunnan on vaalittava tiettyjen kansalaishyveiden harjoittamista. Tämä Aristoteleeseen palautuva republikanismi on selvästi erilaista kuin Pettit’n ajatteluun yhdistetty uusrepublikanismin muoto, jossa itsehallintoa tarkastellaan ainoastaan vapautena alistamisesta ja ohitetaan aristoteellisen hyveajattelun merkitys. Nähdäkseni uusrepublikaanisen teorian liberaali versio on hyvin lähellä autonomiaan pohjautuvia teorioita. Niitä yhdistää pyrkimys vastustaa vanhemman republikaanisen teorian lähtökohtaa, jonka mukaan kansalaisilta vaaditaan yleisesti tunnustettujen kansalaishyveiden kehittämistä. Vanhemman perinteen voi havaita elävästi Aristoteleesta aina Hannah Arendtiin. Oma teoriani sijoittuu samaan vanhaan republikaanisen ajattelun traditioon, joka on luonteeltaan hyvin erilainen kuin rajatumpi ja pidättyväisempi uusrepublikanismi, joka korostaa pelkästään vapautta alistamisesta.

Lopuksi: mikä sai teidät alun perin kiinnostamaan filosofiasta? Mikä kannustaa jatkamaan työtä tällä saralla?

Olin nuorena aina hyvin kiinnostunut politiikasta. Valmistuessani yliopistosta en tiennyt, mihin ryhtyisin, ja harkitsin muun muassa poliittisen journalistin ja poliitikon uraa, tai toisaalta näihin liittyvää akateemista työtä. Vasta myöhemmin jatko-opinnoissani Oxfordissa aloin lukea filosofiaa. Alun perin ajattelin, että opiskelisin vain sen verran filosofiaa, että voisin täyttää joitakin teoreettisia aukkoja koulutuksessani ja palaisin sitten konkreettisempiin poliittisiin teemoihin. Rakastuin kuitenkin filosofiaan ja päädyin julkaisemaan väitöskirjani teoksena nimeltä *Liberalism and the Limits of Justice*⁶. Sen jälkeen tulin opettamaan tänne Harvardiin, enkä ole päässyt pakoon sittemmin.

Olen silti pelkän tutkijantyön ohella yhä halunnut yhdistää akateemista filosofiaa laajempaan yhteiskuntaan. Viimeaikaisissa teoksissani olen tahtonut kirjoittaa filosofisista kysymyksistä tavalla, jota ei ole rajoitettu ainoastaan tutkijoille ja filosofeille. Pikemminkin kirjoitukset on suunnattu yleisemmin kansalaisille, jotka ovat kiinnostuneita politiikasta sekä eettisistä kysymyksistä ja dilemmoista, joita kohtaamme jokapäiväisessä elämässämme.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Luentoja voi seurata ilmaiseksi osoitteessa www.justiceharvard.org. Verkossa leviävä oikeudenmukaisuuskurssi on myös Harvardin opiskelijoiden keskuudessa yksi yliopiston historian suosituimmista luentosarjoista.
- 2 Ks. esim. *Oikeudenmukaisuus. Kuinka toimia oikein?* (Justice. What Is the Right Thing to Do?, 2009). Suom. Anni Lassila, Janne Luotola, Petja Pelli & Juha Sainio. HS Kirjat, Helsinki 2012. Vrt. *Justice. A Reader*. Toim. Michael J. Sandel. Oxford University Press, Oxford 2007.
- 3 Farrar, Straus and Giroux, New York 2012.
- 4 Farrar, Straus and Giroux, New York 2009.
- 5 Ks. myös Petri Koikkalainen & Sami Syrjämäki, Silmästä silmään. Phillip Pettit’in haastattelu. *niin & näin* 4/04, 14–21. Verkossa: <http://netn.fi/sites/netn.fi/files/netn044-04.pdf>
- 6 Cambridge University Press, Cambridge, Mass. 1982.